

УДК 154.4:351.745.5

Александров Денис Олександрович – доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Досліджено актуальну проблему аналізу особистості поліцейського в контексті психологічного змісту правоохоронної діяльності, що відображає принципи діяльнісного підходу психології. З'ясовано психологічний зміст основних характеристик правоохоронної діяльності працівника Національної поліції на засадах психологічного детермінізму.

Ключові слова: види правоохоронної діяльності; детермінізм; особистість; діяльність; працівник Національної поліції.

Для забезпечення правопорядку в державі функціонує система правоохоронних органів, частиною якої є Національна поліція. Центральним органом виконавчої влади, що реалізовує державну політику в сфері захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних діянь, є Міністерство внутрішніх справ України.

Метою пропонованої статті є визначення специфічних характеристик правоохоронної діяльності Національної поліції для розкриття її психологічного змісту. Це надасть можливість з'ясувати коло вимог щодо професійно значущих якостей правоохоронця з позицій діяльнісного підходу вивчення особистості працівника поліції.

Діяльність Національної поліції регулюють Конституція України, міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Закон України

«Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII, інші закони України, акти Президента України та постанови Верховної Ради України, прийняті відповідно до Конституції та законів України, акти Кабінету Міністрів України, а також видані відповідно до них акти МВС України, інші нормативно-правові акти.

Правовий статус працівника Національної поліції визначено посадовою інструкцією, яка разом з його правами, обов'язками, відповідальністю та функціями передбачає порядок взаємодії з іншими службами та працівниками, нормативно-правове, матеріально-технічне, інформаційне забезпечення, кваліфікаційні вимоги до посади, а також режим праці під час виконання визначених професійних завдань.

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію», основними завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки й порядку; охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг щодо допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Відповідно до зазначених завдань і функцій, у поліції наявні галузеві служби, до яких належать: кримінальна поліція; патрульна поліція; органи досудового розслідування; поліція охорони; спеціальна поліція; поліція особливого призначення. Таким чином, у структурі правоохоронних органів існує значна кількість служб, професій та посад, які розрізняються за своїм психологічним змістом.

З огляду на зміст професійної діяльності, Б. Г. Бовін дає психологічну класифікацію видів юридичної діяльності [1, с. 50]: оперативно-розшукова; профілактична; екстремальна (діяльність у особливих умовах); адміністративно-наглядова; диспетчерська; діяльність, пов'язана з розслідуванням злочинів; діяльність охоронних підрозділів.

У процесі аналізу системи форм правоохоронної діяльності А. В. Дулов виділяє пізнавальну, конструктивну, комунікативну, виховну та організаційну. До того ж, науковець

наголошує, що кожен із цих компонентів загальної структури може належати й до психологічної структури інших видів діяльності, виступати самостійно, у взаємозв'язку з іншими, або у якості допоміжного компоненту [2, с. 44].

Продовжуючи концепцію А. В. Дулова, вітчизняні представники школи юридичної психології (В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв, Г. О. Юхновець та ін.) пропонують дещо змінений перелік компонентів правоохоронної діяльності, розділивши їх на дві групи – основні та допоміжні. До основних видів автори зараховують пізнавальну, комунікативну, організаційну та конструктивну діяльність, а до допоміжних – профілактичну та засвідчувальну. Відмінності між ними полягають в тому, що основні види діяльності спрямовано на виконання основних цілей правоохоронної діяльності, а допоміжні мають забезпечувати їх реалізацію.

Так, *пізнавальна діяльність* – це пошук, сприймання, аналіз та узагальнення інформації, за допомогою якої встановлюється істинне знання щодо конкретної кримінальної справи. *Конструктивна діяльність* складається з відбору та компонування зібраного доказового матеріалу (відновлення події злочину за матеріальними та ідеальними слідами), а також з планування розслідування (планування змісту майбутньої діяльності, тобто визначення предмета та заходів розслідування; планування організації перевірки версій; планування системи та послідовності власних дій і дій інших учасників процесу розслідування). *Комунікативна діяльність* – це процес встановлення та підтримання психологічного контакту з різними категоріями учасників процесу розслідування, а також здійснення на них психологічного впливу для отримання необхідної інформації про подію злочину. *Організаційна діяльність* – це реалізація системи слідчих дій для отримання доказової інформації, координація зусиль працівників правоохоронних органів, які беруть участь у процесі розслідування злочину, а також формування технічної та психологічної готовності до виїзду слідчо-оперативної групи під час проведення окремих слідчих дій. *Профілактична діяльність* полягає у виявленні причин та умов, що сприяють злочинності,

здійсненні психологічного впливу на різні категорії учасників розслідування з метою корекції їх небажаної позиції чи поведінки. *Засвідчувальна діяльність* передбачає надання всій отриманій інформації спеціальних, передбачених законом форм (протокол, постанова тощо) [3].

З вищенаведеного можна зробити висновок, що основним компонентом правоохоронної діяльності стає профілактична, адже визначає власне її зміст та сутність. Зважаючи на необхідність пізнання об'єктивних фактів правової дійсності, наступним за значенням постає пізнавальний компонент. Соціономічний характер правоохоронної діяльності зумовлює важливе інструментальне значення для неї таких компонентів, як комунікативний та організаційний, оскільки від них залежить ефективність всього розмаїття форм професійної взаємодії. До допоміжних компонентів правоохоронної діяльності варто зарахувати конструктивний (пронизує всі інші компоненти) та засвідчувальний (забезпечує правове провадження результатів діяльності).

У контексті теми нашої статті, наведені компоненти можна умовно розподілити за ознакою наявності або відсутності конкретизованих індивідуально-психологічних рис, що безпосередньо пов'язані з успішністю їхньої реалізації. Так, пізнавальний компонент визначається розвитком психічних пізнавальних процесів (зокрема розумовими здібностями), а конструктивний – такими характеристиками пізнавальної сфери, як здатність до абстрагування, узагальнення, побудови умовиводів та комбінаторного мислення. Комунікативна діяльність детермінована відповідним розвитком комунікативності, а організаційний компонент – загальним рівнем інтернальності особистості. Потрібно зазначити, що профілактичний компонент, будучи сутнісним у структурі правоохоронної діяльності, не можна визначити конкретними психологічними факторами. Таким чином, його варто вважати абстрактним вектором спрямованості професійної діяльності не окремого працівника поліції, а комплексного результату функціонування всієї правоохоронної системи. Так само засвідчувальний компонент не має безпосередніх зв'язків з

особистісними чинниками, оскільки визначає лише процедуру правового закріплення та документування результатів діяльності. З огляду на вищесказане, подальше емпіричне дослідження в структурі особистості правоохоронця психологічних детермінант професійної діяльності зорієнтовано на аналіз пізнавального, комунікативного, конструктивного та організаційного компонентів.

Окрім вказаних компонентів правоохоронної діяльності, потрібно звернути увагу на її психологічні характеристики, адже вона, так само, як інші соціономічні види професій, визначає виникнення небезпечних психологічних станів, які не обмежуються феноменами психологічного вигорання. Отже, визначення психологічних особливостей особистості працівника поліції потрібно здійснювати через призму специфіки самої діяльності, що передбачає опис її психологічних особливостей.

На думку В. О. Коновалової, до таких чинників належать:

- 1) детальна правова регламентація основних форм діяльності;
- 2) наявність владних повноважень і підвищеної відповідальності за прийняті рішення (їхня важливість і суспільна значущість);
- 3) дефіцит часу;
- 4) протидія зацікавлених осіб;
- 5) різноманіття та творчий характер розв'язання розумових (логічних і психологічних) задач;
- 6) виховний вплив діяльності [4].

Вітчизняні науковці В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв, І. М. Охріменко, Г. О. Юхновець та ін. визначають такі психологічні особливості професійної діяльності працівників підрозділів кримінальної поліції:

жорстка правова регламентація та наявність владних повноважень;

високий рівень відповідальності за результати й наслідки роботи;

висока соціальна й особистісна значущість можливих помилок;

наявність протидії з боку правопорушників і злочинців;

екстремальний характер через наявність ризику для життя й здоров'я;

дефіцит часу для аналізу обставин і прийняття рішень;

значні психічні й фізичні навантаження;

інтенсивний вплив несприятливих чинників.

Також потрібно врахувати фактори, які зумовлюють негативний психологічний вплив на особистість правоохоронця:

правовий нігілізм та аномічність населення, поява нових видів злочинів, зростання екстремальності службової діяльності; організаційні недоліки щодо попередження надзвичайних подій;

«омолодження» професійного ядра внаслідок плинності кадрів;

високий рівень завантаженості, ненормований робочий день, відсутність можливостей для повноцінного відпочинку;

недостатній рівень соціальної захищеності, невідповідність заробітної плати сучасним стандартам життя;

підвищення вимог до фізичних і психологічних якостей працівників.

Деструктивний вплив цих чинників породжує небезпеку руйнування соціально-психологічної адаптації працівників, загальної психічної та фізичної астенизації і, як наслідок, може спричинити виникнення психогенних розладів.

Урахування характеристик правоохоронної діяльності та її компонентів надає можливість дослідити комплекс психологічних професійно значущих якостей самого суб'єкта. Як зазначав В. Д. Шадріков, саме закономірності системогенезу професійної діяльності дають змогу аналізувати процес формування в людині професійно значущих якостей [5].

Теоретичними засадами вивчення психологічної структури особистості правоохоронця, яка має специфічну внутрішню побудову детерміновану діяльністю, для нас стали підходи Г. С. Костюка, О. М. Леонтєва, К. К. Платонова, С. Л. Рубінштейна та ін. Так, С. Л. Рубінштейн виділяє у якості окремих ознак суб'єкта діяльності його активність, усвідомленість та довільність [6, с. 327].

Екстраполюючи структурні компоненти професійної діяльності, О. О. Сергієнко [7] пропонує розглядати й самого суб'єкта через призму когнітивної, регулятивної та комунікативної функції.

Зважаючи на специфіку змісту професійної діяльності, К. О. Абульханова зазначає, що активність особистості спрямована на вирішення питань щодо узгодження, порівняння об'єктивних і суб'єктивних факторів діяльності заради підвищення її ефективності. З огляду на це, суб'єктом є самореалізуюча особистість, яка досягла відповідного ступеня розвитку і має бути носієм аутентичних способів діяльності та взаємодії з об'єктивною дійсністю [8].

Таким чином, аналізуючи особистість суб'єкта правоохоронної діяльності, А. В. Брушлінський [9, с. 12] констатує, що в сучасній психології одним із основних значень поняття «суб'єкт діяльності» є позначення специфічних якостей особистості, які вона реалізовує в кожній конкретній системі взаємин і відносин.

Соціономічний характер правоохоронної діяльності, що здійснюється в системі міжособистісних відносин, дозволяє характеризувати її суб'єкт також з позиції відповідного статусу, функцій і соціальних ролей, якими суспільство наділяє особистість. Отже, наведені варіанти розуміння особистості суб'єкта правоохоронної діяльності дозволяють говорити про певний рівень розвитку особистості, який передбачає формування психічних властивостей та якостей у процесі практичної діяльності. Від наявності цих якостей залежить можливість виконувати службові функції, а отже, і професійно-психологічна готовність до умов правоохоронної діяльності.

Значну увагу вивченню готовності до діяльності приділено в працях Ф. М. Генова, М. І. Д'яченка, О. Г. Ковальова, М. Д. Левітова, Л. С. Нерсесян, А. І. Пуні, В. М. Пушкіна, О. О. Ухтомського та ін. У цих джерелах готовність трактується як стан і характеристика особистості.

У контексті дослідження особистості правоохоронця варто зазначити, що психологічну готовність до діяльності насамперед визначає група сталих психологічних властивостей, яку на думку О. М. Столяренка, можна назвати завчасною психологічною готовністю [10]. Це підтверджують дослідження М. І. Д'яченка з колегами, де доведено, що готовність є сталою особистісною характеристикою, яка має

складну психологічну структуру і виражена комплексом інтелектуальних, емоційних, мотиваційних та вольових якостей психіки у їх співвідношенні із зовнішніми умовами та завданнями. На думку авторів, готовність зумовлена сталими психічними особливостями, притаманними певній людині, а також конкретними умовами, в яких здійснюється діяльність. Стан готовності є складним утворенням, що має динамічну структуру, між компонентами якої існує функціональна залежність. Ієрархічна модель психологічної готовності до професійної діяльності містить п'ять компонентів: мотиваційний, орієнтаційний, операційний, вольовий та оціночний [11, с. 18, 38].

У сучасній спеціальній та загальній літературі наявний широкий спектр професійно значущих якостей особистості у контексті проблеми конкретизованих психологічних характеристик особистості правоохоронця. Таке розмаїття зумовлено принциповим підходом авторів до визначення провідних значущих рис особистості, адже одні визначали їх на основі життєвого та професійного досвіду, а інші – суто емпіричним шляхом.

У структурі особистості правоохоронця І. Ю. Сундієв та В. К. Шульц до провідних значущих рис зараховують: сталість світоглядних структур; розвинені комунікативні здібності; уміння встановлювати психологічний контакт; здатність до логічного мислення [12].

Так, О. М. Столяренко серед професійно значущих психологічних якостей правоохоронця виділяє: спрямованість на людей; емоційно-вольову та професійно-психологічну стійкість; високий ступінь розвитку пізнавальної сфери (уваги, спостережливості, пам'яті, мислення, уяви та інтуїції); професійний артистизм, гнучкість та здатність до рольової поведінки [10].

Схожі якості виділяє й В. О. Черепанов, який вважає, що для успішної роботи правоохоронцю необхідні: розвинені навички спілкування; уміння швидко й легко встановлювати контакт; ініціативність; прагнення до успішного виконання завдань; упевненість у власних силах; здатність до розумного

ризик; розвинена увага і творче мислення; навички рольової поведінки [13, с. 32–33].

Не відкидаючи всі зазначені якості, Р. С. Белкін провідну роль відводить професійному мисленню правоохоронця, оскільки це специфічне творче мислення, що має суто практичну спрямованість на вирішення конкретних завдань з розкриття злочинів [14, с. 94–95].

З наведеного теоретичного аналізу випливає, що останнім часом усе більше актуалізуються дослідження окремих напрямів психологічного забезпечення правоохоронної діяльності на основі вивчення особистісних особливостей самого працівника та його професійно значущих якостей.

Таким чином, можна зробити висновок, що емпіричні дослідження залежності особистісних якостей правоохоронця від особливостей його професійної діяльності у межах системи МВС України вже тривалий час проводять науковці Національної академії внутрішніх справ та інших наукових шкіл. Тому, спираючись на накопичений науково-теоретичний досвід, ми маємо можливість сформувати підґрунтя для визначення конкретизованих особистісних характеристик, що постають детермінантами ефективної діяльності на основі вивчення: зовнішніх обставин, які зумовлюють професійну діяльність; психологічних рис, що є протипоказаннями; структури професійно-психологічних вимог до особистості поліцейського.

На основі здійсненого аналізу професійної діяльності правоохоронця нами визначено, що в структурі особистості працівника поліції найбільш суттєве значення має виокремлення рис за такими параметрами: а) індивідуально-психологічний та психофізіологічний; б) соціально-психологічний; в) діяльнісний.

Названі підходи надають можливість створити узагальнену професійно-психологічну модель особистості працівника поліції, що створює перспективи оптимізації організації професійного відбору кандидатів на службу і подальшого психологічного супроводу проходження служби у поліції на основі врахування потенціалу професійної адаптивності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Основные виды деятельности и психологическая пригодность к службе в системе органов внутренних дел : справочное пособие / под ред. Б. Г. Бовина, М. И. Мягих, О. Д. Сафронова. – М. : [б. и.], 1997. – 334 с.
2. Дулов А. В. Судебная психология : учеб. пособие для студ. юрид. ин-тов и фак. / А. В. Дулов. – [2-е изд., испр. и доп.]. – Минск : Вышэйшая школа, 1975. – 464 с.
3. Юридична психологія : підручник / за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсєєва ; кол. авт. : Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін. – Київ : КНТ, 2007. – 360 с.
4. Коновалова В. Е. Правовая психология : учеб. пособие / В. Е. Коновалова. – Харьков : Основа, 1990. – 199 с.
5. Шадриков В. Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности / В. Д. Шадриков. – М. : Наука, 1982. – 133 с.
6. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / [отв. ред. Е. В. Шорохова] / С. Л. Рубинштейн. – 2-е изд. – М. : Педагогика, 1976. – 416 с.
7. Сергиенко Е. А. Природа субъекта: онтогенетический аспект / под ред. А. В. Брушлинского, М. И. Володиковой, В. Н. Дружинина // Проблема субъекта в психологической науке. – М. : Академический проект, 2000. – С. 184–203.
8. Абульханова К. А. О субъекте психической деятельности. Методологические проблемы психологии / К. А. Абульханова. – М. : Наука, 1973. – 288 с.
9. Брушлинский А. В. Проблема субъекта в психологической науке : монография / [отв. ред. А. В. Брушлинский, М. И. Володикова, В. Н. Дружинин]. – М. : Академический проект, 2000. – 320 с.
10. Столяренко А. М. Прикладная юридическая психология : учеб. пособие для вузов / А. М. Столяренко. – М. : Юнити-Дана, 2001. – 639 с.
11. Дяченко М. И. Готовность к деятельности в напряженных условиях. Психологический аспект /

М. И. Дяченко, Л. А. Кандыбович, В. А. Пономаренко. – Минск : Изд-во БГУ, 1976. – 204 с.

12. Сундиев И. Ю. Использование комплекса психолого-педагогических методов при обучении слушателей / И. Ю. Сундиев, В. К. Шульц // Правовые и тактические проблемы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. – М. : Изд-во ВНИИ МВД СССР. – 1986. – С. 221–230.

13. Черепанов В. А. Психологические вопросы оперативно-розыскной деятельности / В. А. Черепанов. – М. : Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1981. – 62 с.

14. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики : учебник / Р. С. Белкин. – М. : Изд-во Академии МВД СССР, 1977. – Т. 1. – 456 с.
